

**„HAJLANDÓ VAGYOK A DÉLVIDÉKRE AZONNAL ÁTTELEPÜLNI”
Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei vitézek a Délvidéken (1941–1943)**

BOJTOS GÁBOR

ABSTRACT

The study examines the 'vitéz' settlements following the reintegration of the Southern Territories in 1941 – primarily based on the analysis of previously unprocessed documents found among the records of the Vitéz Council of Jász-Nagykun-Szolnok County. The paper provides insights into the relocation from post-Trianon Hungary with the hope of starting a new life, which was naturally linked to the possibility of establishing one's own landownership. The article also addresses the survey and characterization of the county's 'vitéz' community, the acceptance or rejection of relocation, the circumstances of departure, and the enumeration of designated settlements.

BEVEZETÉS

1941. április 11-én a magyar honvédség alakulatai átlépték az 1920-ban elfogadott déli határokat, majd hamarosan fennhatóságuk alá vonták a Bácska, a Baranyai-háromszög, Muraköz és Muravidék területét.¹ A bevonulással, illetve az azt követő gazdaság- és nemzetiségpolitikai lépésekkel számosan foglalkoztak korábban,² így jogos lehet a felvetés, hogy lehet-e még bármi újat mondani a témával kapcsolatban.

Jelen tanulmányunkban egy eddig még érintetlen (azaz nem kutatott és publikált) iratanyagba adunk betekintést, amely a Magyar Nemzeti Levéltár

Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárában található. A helyi Vitézi Szék iratai között, három elkülönülő csomagban³ – amely jelen esetben a szerkezetét is megadja írásunknak – található rendeletek, jelentések, adatlapok és összeírások értékes adalékot nyújthatnak a délvidéki vitézi telepítések történetéhez. Emellett átnéztük a Földművelésügyi Minisztérium iratai között fellelhető „Délvidéki földbirtokpolitikai ügyek; földhöz és telephelyhez juttatás iránti kérelmek” tételeit,⁴ továbbá – a meglévő névsorunk alapján – a Hadtörténelmi Levéltár gyűjteményében lévő Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottságának kérdőíveit.⁵

Ezek segítségével próbáltunk választ kapni azokra a kérdésekre, hogy kik és milyen motivációk alapján döntöttek egy új élet mellett, mennyire voltak sikeresek a telepítést ösztönző propagandaakciók; voltak-e olyanok, akik nem éltek a felkínált lehetőséggel, hányan és milyen településeken telepedtek meg, illetve mi lett a sorsuk 1944 után? Természetesen figyelembe kellett vennünk a kutatási nehézségeket, és a várható eredményekkel szemben sem táplálhattunk túl nagy reményeket. Ez utóbbi megállapítás Lőrinc Péter munkájának feldolgozása után született meg bennünk, hiszen ő a következő megállapításokat tette a vitézek délvidéki jelenlétével kapcsolatban: „lehetetlen végleges táblázatokat összeállítanunk arról: mekkora földdarabot kaptak összességükben a megszállás teljes tartama alatt a vitézek, hol és mikor jutottak a birtokokhoz, vagy pedig hogy hány vitézi lakója volt az egyes telepeknek, hány volt közöttük az esetleges helybeli, hány pedig az anyaországból áttelepített vitéz”.⁶

VITÉZEK ÉS FÖLDJEIK

Témánk szempontjából elengedhetetlen, hogy – ha csak röviden is – szóljunk a Vitézi Rendről, illetve a vitézi telkek rendszeréről.⁷ 1920. augusztus 10-i keltezés-sel, gróf Teleki Pál miniszterelnök aláírásával jelent meg az a rendelet (A m. kir. minisztérium 1920. évi 6.650. M. E. számú rendelete a vitézi telekről),⁸ amely intézkedett a vitézi telek adományozásának és alapításának körülményeiről, a telekhez kapcsolódó jogi keretekről, másrészt – az eljáró szervek kapcsán – szólt a vitézi szék felállításáról, tagjairól. A következő hónapokban hivatalosan is megalakult az Országos Vitézi Szék, megalkották szervezeti reguláját, illetve több rendeletben tisztázták a vitézi telkekkel kapcsolatos szabályokat.⁹

Érdekes adalék, hogy a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében található Karcag városának 1920. március 15-i közgyűlési határozata alapozta meg Horthy Miklós kormányzó első világháborús katonák megjutalmazására létrehozott vitézi intézményének létrejöttét. Ekkor ugyanis Simon Aladár azt indítványozta, hogy a város 100 katasztrális hold földet ajánljon fel Horthy szabad rendelkezésére. Horthy 1920. április 13-án megjelent Karcagon, és a tiszteletére tartott ünnepélyes díszközgyűlésen így reagált a kezdeményezésre: „(...) Karcag város képviselőtestülete egy olyan

hazafias tényről tett bizonyosságot, amely a történelemben s a jövőben arany betűkkel lesz bejegyezve. Ezt az áldozatkészséget a legnagyobb örömmel fogadom el, mert egy régi vágyam, egy régi álmom beteljesülése kezdődik ezzel. (...) Ezt a nevemhez fűződő 100 holdat is arra akarom felhasználni, hogy a jövőben Karcagnak hős fiait donációkban részesítsem és hogy ha az közjogilag keresztülvihető lesz, majorátushoz kötöm. Kitűnő embereket nevelni a hazának legelső érdeke, akinek dédunokája is emlegesse, hogy ezt a földet szépapám vitézsége révén szereztem. Karcag ezzel tündöklő példát statuált az egész ország előtt, ezt akarom mindenek előtt konstatálni.”¹⁰

Két évtizeddel később gróf Teleki Mihály földművelésügyi miniszter az alábbiakban összegezte a célzott földosztások okát, jelentőségét és a jövőbeni terveket: „A vitézi telkek akkor töltik be teljes mértékben azt a hivatást, amelynek érdekében adományozták őket, ha a vitézek megélhetését olyan színvonalon biztosítják, amely anyagi és szellemi igényeinek megfelel és ezenfelül a mezőgazdálkodás fejlesztésének célját is szolgálják. A vitézi családok megerősödése közérdek, de éppen ilyen országos érdek az is, hogy a vitézi telkek valóságos mintagazdaságok legyenek (...)”¹¹

1920 nyarán Horthy ingyenes vitézi telkek adományozására hívta fel a földbirtokosokat,¹² ám a kezdeti felajánlási lendület hamar kifulladt. Előállt az a helyzet, hogy több vitéz volt, mint amennyi földterület. Hiába próbált az Országos Vitézi Szék újabb és újabb módokon földhöz jutni,¹³ a korszakot végigkísérte a vitézi telkek hiánya.¹⁴ A „telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről” szóló 1936. évi XXVII. tc.¹⁵ életbe léptetése után – mely leszögezte, hogy törekedni kell a vitézi rend tagjainak „kisbirtokban részesítésére” – az Országos Vitézi Szék megkezdte a telek nélküli vitézeknek áttelepítés útján való földhöz juttatását. Erre azért volt szükség, mert biztosnak látták, hogy nem tudnak minden vitéznek saját települése határában telket biztosítani, továbbá a harmincas évek végére meghaladta a háromezret a telepítésre jelentkezők létszáma. 1939 tavaszán például öt településre kerestek földműveléshez értő vitézeket: Barátföldmajor és Hegyeshalom (Moson vármegye), Magyarbóly (Baranya vármegye), Perdócpusztá (Somogy vármegye) és Zalalövő (Zala vármegye).¹⁶ A helyzetet azonban komolyan javította, hogy az 1938 és 1941 között visszacsatolt országrészekre jelentős földterületekhez jutott az Országos Vitézi Szék: a Felvidéki Kormánybiztosság útján 5660, Észak-Erdélyben 218,¹⁷ míg a Délvidéken (Bácskában: 2269 + a Délvidéki Telepítési Kormánybiztosság útján 6586, Baranyában: 4294, Muraközben: 296) összesen 13 345 katasztrális holdhoz.¹⁸

Itt kell szólnunk a zsidótörvények (és rendeletek) következtében a Vitézi Szék tulajdonába került birtokokról, hozzátevé, hogy a „mezőgazdaság »zsidótlantítása« egy 1939-től 1944-ig tartó folyamat volt”.¹⁹ Az 1939:IV. tc.²⁰ szerint a zsidókat kötelezni lehet összes mezőgazdasági ingatlanuk átengedésére (tulajdonul vagy kis-haszonbérletek számára), míg az 1942:XV. tc.²¹ „új korszakot jelent a Vitézi Rend

földszerzésében”.²² A végrehajtásról szóló rendelet szerint a kisajátított birtokok közül az 5–100 hold közötti szántóföldeket, illetve az 5–20 hold közti szőlőbirtokokat – összességében több tízezernyi holdról volt szó – a Vitézi Szék oszthatta szét.²³

ELSŐ ETAP: 1941. MÁJUS – 1941. AUGUSZTUS

1941. május 9-én egy sokak életét felkavaró körlevelet adott postára Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Vitézi Széke.²⁴ A vármegyei községek és városok vitéz őrmesterein és hadnagyain keresztül (összesen 49 fő) május 8-i dátummal ellátott tájékoztató szerint „a Délvidék felszabadításával az állam tulajdonába került »dobrovoljac«²⁵ földekből (...) telepítések lesznek, melyhez a Vitézi Rend erőteljes bekapcsolása folyamatban van”.²⁶ Ezt követően szólt az áttelepítési feltételekről: részben zárt vitézi csoportos telepítés, részben más telepések közötti elhelyezés lesz; csak földműves, gazdálkodó vagy földműveléssel állandóan foglalkozó vitéz vehető figyelembe; azonnali és végleges áttelepülés; vezetési alkalmasság és példaadás. Hangsúlyoznunk kell, hogy mindössze egy hetet kaptak erre az egész életet megváltoztató döntésre az érdeklődők úgy, hogy a rövid levélben több figyelemre méltó bizonytalanság is tetten érhető: „valószínűleg minden telekhez lakó és gazdasági épületek tartoznak”, a vételár és a törlesztőrészek „*ma még ismeretlenek*”, „[e] yes telkeken élő és holt felszerelés is lesz. *Ahol nincs*, ott az Országos Vitézi Szék illet megfizetési kötelezettség mellett biztosít” (kiemelés a szerzőtől – B. G.). Május 16-ig az alábbi 11 kérdésre várták a viszontválaszt: Hajlandó-e azonnal áttelepülni vagy csak folyó év őszétől kezdve? Tiszti és altiszti vitézek jelentkeznek-e telepvezetői tisztség betöltésére? Foglalkozása? Katonai rendfokozata? Családi állapota? A családtagok közül kik vannak a jelentkező közös háztartásában és eltartásában? A családtagok közül kik élnek jelentkezőtől külön háztartásban? Hány és milyen állata van? Gazdasági felszerelése van-e és az miből áll? Ingatlanvagyon (földje, háza) van-e és mennyi? Hajlandó-e ingatlanát áttelepülése esetén értékesíteni és leendő vitézi telkének felszerelésére fordítani?

Azért tartottuk fontosnak kiemelni a május 8-i dátumot, mert a központi tájékoztatót csak két nap múlva adták ki.²⁷ A dr. vitéz Bonczos Miklós belügyi államtitkár, menekültügyi és telepítésügyi kormánybiztos, valamint vitéz Igmándy-Hegyessy Géza vitézi törzskapitány által szignózott levélben több konkrétumot is megtudhattunk a telepítés mikéntjéről.²⁸ Ezek szerint a Bácskában és a Baranyai háromszögben található zárt telepekre a „külföldi magyarok” közé kb. 10% vitézt fognak telepíteni olyan módon, hogy két vitézi család három dobrovoljac földjét kapja meg (egy dobrovoljac telepegység 8 kat. hold 1100 négyszögöl nagyságú volt). A szervezési feladatokat, többek között a vitézek koordinálását és szétosztását a különböző telepekre a Szegeden (a Kálvin tér 6. szám alatt) felállított és május 15-től működő Vitézi

Kirendeltség fogja intézni. A tájékoztatóhoz Igmándy-Hegyessy külön kiegészítéset fűzött. Egyrészt leszögezte, hogy „ilyen kedvező körülmények” többet nem lesznek a telepítésre, másrészt nemcsak megnevezte a telepítésben „legközvetlenebbül érdekelt” Vitézi Székeket (Bács-Bodrog, Békés, Borsod, Csanád, Csongrád, Észak és Dél-Pest, Jász-Nagykun-Szolnok), hanem részükre 1000-1000 pengőt ki is utalt az előzetes intézkedésekre, harmadrészt felhatalmazta a Vármegyei Vitézi Székeket, hogy (ez is fontos tényező a földdel kapcsolatos kérdéskörben) a „*megélhetést nem biztosító* vitézi telkeket ez alkalommal összevonhatják, *életképtelen* vitézi telkekről lemondhatnak, sőt, ha szükséges, *életképtelen telephelyek* összes vitézeit részben vagy egészben áttelepíthessék” (kiemelés a szerzőtől – B. G.).

Mielőtt bemutatnánk az áttelepülésre jelentkezőket, szólnunk kell a Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság tájékoztatóiról (I–IX.), amelyek 1941. május 13. és 1941. augusztus 18. között születtek, és a bukovinai székelyek áttelepítésének²⁹ részletezése mellett fontos adatokat tartalmaznak a vitézekre vonatkozóan. Egyrészt megtudjuk, hogy Szeged mellett Újvidéken is kormánybiztosi kirendeltség létesült (I. számú tájékoztató, 1941. május 13.), másrészt közli a betelepült vitézek számát. Ez június 14-én (V. számú tájékoztató) 71 vitéz volt 167 családdal, bő három hét múlva pedig 178 vitéz 722 fővel (VII. számú tájékoztató, 1941. július 8.).³⁰

Jóval a telepítés megindulása után, 1941. július 15-én jelent meg az 5280/1941. M.E. számú rendelet „a visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtok-rendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról”.³¹ Ez alapján vitézi telek céljára átlagosan tizenöt kataszteri holdat lehet juttatni, illetve a megállapított vételárnak 75%-át kellett kifizetniük.

A május 9-én kiküldött felhívást május 14-én – újabb részletekkel és immár településenkénti névsorral ellátva – újból kiadták,³² hangsúlyozva, hogy ugyan sürgős a település („a kukorica vetés még hátra van”), ám csak a rendezett családi életűek jöhetnek szóba („nem jöhet tekintetbe az, akinek olyan veszekedős természetű felesége van, aki a településen a békét megbontatná”), továbbá, hogy a döntés után napokon belül indulni kell.

Nézzük meg ezek után, hogy kik és milyen megfontolásból jelentkeztek, hogyan történt az áttelepülés és milyen nehézségekkel kellett a telepéseknek szembenéznük új lakhelyükön.

Összesen 46 vitéz jelezte áttelepülési szándékát,³³ közülük két fő adatlapját más Vitézi Székekhez továbbították, egyet pedig – pótjelentkezés, majd lemondás miatt – nem küldtek be a központba. A többiek adatlapja változatos részletességű: volt, aki csak annyit írt, hogy áttelepül, ha nagyobb telket kap a mostaninál (pl. Berényi János, Kuncsorba), míg voltak, akik többoldalas kiegészítő anyagot mellékeltek. Ez utóbbiak kivétel nélkül tisztai vitézek voltak. Közülük Ligety István (igazgató-tanító Tiszapüspökiben) minimum 50 hold földet kért egy városhoz közeli területen, mivel

szerette volna folytatni pedagógusi munkáját, illetve azt autójával könnyebben meg tudná közelíteni. Mártha Béla (ny. igazgató-tanító, ekkor organista-kántor, karnagy a kisújszállási református egyháznál) telepvezetői tisztség betöltésére jelentkezett, ám sem állatállománya, sem gazdasági felszerelése nem volt, sőt a szükséges anyagi alapot is csak felesége pénztőkéjéből és ingatlanaiból tudta volna fedezni. Pethő László jászapáti gazdálkodó pedig olyan háttérrel rendelkezett, amely miatt nehezen érthető a szándéka – annak ellenére is így van ez, hogy telepvezető szeretett volna lenni egy „közép nagyságú, lakóházzal és gazdasági épületekkel felszerelt” vitézi telekkel. Pethő ekkor egy beltelken épült 10 éves, 3 szobás, konyhás úri lakóházban élt családjával, amihez tartozott egy istálló, ólak, magtár, illetve 40 db termő gyümölcsfa. Volt 13 hold akácerdője és 4 hold szántója, nagy méhészete. Minden fontos szerszám és felszerelés, 500 tojásos keltetőgép, benzinmotor, szivattyú, kézi vetőgép rendelkezésre állt.

A jelentkező legénységi vitézek többségének sem állatállománya, sem gazdasági felszerelése, sem ingatlanvagyonra nem volt. Vajjon Pálnak egy tenyészkocája, Daróczi Gábornak és Kunhegyesi Istvánnak egy háza, O. Kovács Jánosnak egy háza és egy hold földje, Vizi Lajosnak négy malaca és egy fél házhelye volt – házát azonban le kellett bontani, mert az összeomlással fenyegetett. Molnár Gábornak Jásztelekről biztosabb volt az egzisztenciája: kilenc hold földes tanyás birtokkal bírt, volt pl. kocsija, szánja, ekéje, vasboronája és állatállománya (ökör, tehén, sertés).

Több vitézi telekkel rendelkező vitész is beadta kérelmét, közülük többen (Debreczeni Károly, Fodor Béla, Ilyés Sándor – mindannyian túrkeveiek) földjük gyenge minőségére, annak szikes talajára hivatkoztak.³⁴

Az alattyáni Burka János azzal a kijelentéssel erősítette esélyeit, hogy tudja, hogy „a határvidéken az őrkatona szerepe vár rám, de én ezt a szerepet szívesen vállalom, mert úgy a békében, mint háborúban ezt a szerepet töltöttem be”, a szolnoki Fenyvesvölgyi György magyarkanizsai születésére, adorjáni és zentai rokonságát hozta fel érvként. A jászárokszállási Várhelyi István adatlapja beküldése mellett kritikát és feltételeket is megfogalmazott: „a föld ára holdanként nincs megállapítva, s ennél fogva majd később olyan árat állapítanak meg érte, hogy azt életemen keresztül nem tudom kifizetni; csak abban az esetben vagyok hajlandó az áttelepülésre bárhová vitézi telekre, ha annak az árát ki is tudnám fizetni a legrövidebb időn, 4-5 éven belül és nem a mai magas földáron, és ha lakás is van rajta”³⁵

A szoros határidő lejártá utáni másnap (május 17-én) máris kiküldték a vitézeknek a szükséges tudnivalókat tartalmazó körleveleket. Az áttelepülők annyit tudhattak meg, hogy az azonnal átveendő vitézi telküket a Ferenc-csatornától délre eső területen jelölték ki (pontos helyszínt nem közöltek), és a beutazási engedélyről, a célállomásra utazásról a szegedi Vitézi Kirendeltség gondoskodik.³⁶ Ehhez képest május 19-én a túrkevei Kovács Lajos Szegeden azt a tájékoztatást kapta, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegye vitézei Topolya község határában kapnak

ingatlant, a községtől három kilométerre fekvő vasút és műút mellett. Ezt erősítette az a május 22-én született értesítés, amely szerint azonnal útba indíthat a Vármegyei Vitézi Szék tizenhárom vitézt Radivojevićevo telepre (Istenvára, majd Istenes).³⁷ A szervezés gyengeségét több példával is igazolni tudjuk. Egyrészt Topolyát jelölték meg kirakodó állomásként a fenti telepre, holott az Csantavér volt, másrészt két vitéz (a karcagi Lazányi István és Vennes György) engedély nélkül elhagyta kijelölt helyét, és Bács-Szokolácon telepedett le, harmadrészt a jászapáti Réz Ferencet csak ideiglenesen telepítették le Csantavéren, végleges telkét elmondása szerint majd csak ősszel fogják kijelölni; negyedrészt a jászteleki Molnár Gábort (hiába tisztázta otthon, hogy felesége és gyermekei csak ősszel érkeznek utána) egyszerűen visszafordították Szegedről, mondván, csak családotól együtt lehet áttelepülni; ötödrészt a Nagyfényen letelepedő vitézek szerint a szolnoki székkapitányság álláspontja az, hogy a családtagokat csak parancsra lehet maguk után hozni – „Ezt a parancsot várják ma is”.³⁸

Többen ráadásul nem akartak látatlanban végleg elköteleződni (pl. Holló Mihály, Kiss István, O. Kovács János, Ladár Márton törökszentmiklósi és Deák Mihály fegyverneki vitézek), és előbb meg akarták nézni, hogy hová, milyen körülmények közé fognak költözni. Azt gondolom, nem véletlen, hogy az Országos Vitézi Szék május 23-án megtiltotta a csak megtekintésre történő beutazásokat, bár az is igaz, hogy ekkor még a katonai közigazgatás volt érvényben.³⁹ Hiába hangsúlyozták, hogy a földek mindenütt egyformán jó minőségűek és a lakóházak is „körülbelül” egyformák, az áttelepülőknél súlyos döntést kellett meghozniuk.⁴⁰ Az információáramlás sem volt igazán megfelelő. Erről tanúskodik a Vármegyei Székkapitány kétségbeesett és azonnali tájékoztatást kérő levele, amelyben a fent említett öt vitézt kereste: „egyáltalán nem tudok semmit arról, hogy ment-e valamelyik és ott maradt-e vagy mi van velük. (...) Kérem azonkívül sürgősen jelenteni, hogy a felsorolt 5 vitézzel mi van. Otthon vannak-e, áttelepültek-e.”⁴¹

Hogyan történt a beutazás? Kétféleképpen lehetett utazni: ha a székkapitányság katonai szállítólajstrommal adta fel a csomagokat – ekkor nem kellett díjmentes utazási utalvány, míg abban az esetben, ha az áttelepülők az ingóságaitól/állataiktól külön utaztak, erre szükség volt. Először is azonban szükség volt beutazási engedélyre, amelyet csak községi igazolás fejében állított ki a honvéd állomásparancsnokság. A vasúti kocsikról a vitézi hadnagy gondoskodott, ő ajánlotta a szállítmány vezetőjét is. Ha az Újvidéki Kirendeltség megadta a kirakodóállomást, akkor egyértelműen kellett kiállítani az utazási utalványt (pl. Türkevéről Szegeden át Topolyára), ha azonban a szállítmányban különböző útirányú és kirakodóállomású vitézek utaztak, akkor Szeged-Rókus pályaudvarig kellett irányítani az áttelepülőket, ahol szétosztották őket.

Konkrét példán keresztül: Lazányi István nejével és két gyermekével együtt települt át. Miután jelezte a pontos időpontot, a hadnagy értesítette a vármegyei

székkapitányt, aki azonnal megrendelte a MÁV-tól a szükséges tehervagont Karcagra, jelezve, hogy azt – a Telepítési Kormánybiztosság terhére – katonai szállítólagjstrommal adnák fel: ebben az esetben ugyanis az átköltözők ingóságukkal együtt a teherkocsiban utaznak. Kiemelte, hogy „ha ennek vasúttechnikai ok miatt akadálya lenne, akkor ezt távbeszélőn kérem bejelenteni és akkor a személyek részére díjmentes utazásra jogosító igazolványt fogok igényelni”, bár az utalványokból már csak kevés állt rendelkezésre.⁴²

1941 júliusában az Országos Vitézi Szék két fontos döntést hozott: július 12-i határidővel bezárták a Szegedi Kirendeltséget, és döntöttek arról, hogy a hónap végéig be kell fejezni a településre kijelölt vitézek átköltöztetését és elhelyezését.

1941-ben tehát összesen 16 vármegyei vitéz keresett és talált magának új hazát a visszatért Délvidéken. Röviden közöljük, hogy kik ők és hová települtek.⁴³

Beregszászi János 2370. legénységi, Túrkeve. 1896-ban született. 1941-ben lemondott 14 holdas túrkevei vitézi telkéről.⁴⁴ Az iratok szerint több telepen is megfordult: 1941. június 4-én Csantavéren volt, alig 20 nap múlva, június 23-án már azt olvashatjuk, hogy Nagyfényből más telepre lett áthelyezve. 1941. július 24-én lakhelyének Őrszállás-Sáripusztá, szeptember 26-án Hadikkisfalu volt feltüntetve.

Bori János 9301. legénységi, Alattyán. 1882-ben született. Andrásmező községben (Tomislavci, Andrásvára) telepedett le.

Burka János 9681. legénységi, Alattyán. 1892-ben született. Áttelepülésének indoklásában kiemelte, hogy családja jövőjét azzal szeretné biztosítani, hogy „édes hazánk áldott földjéből egy darabkát” kap a Délvidéken. 1941. május 28-án utazott el két gyermekével együtt. Az összegző táblázatban piros ceruzával: Radivojevićvo.

Gál Kálmán 3003. legénységi, Túrkeve. 1897-ben született. 1941-ben lemondott 14 holdas túrkevei vitézi telkéről.⁴⁵ Nagyfénybe lett településre kijelölve. 1941. szeptember 11-én a szomszédos Bácsjózseffalvát tüntette fel lakóhelyként. Gál ugyanis 5000 pengő kártalanítást kért vitézi telkéért és az fekvő ingatlanokért, ám mindössze 3000 pengőre becsülték távollétében. A pénzre pedig – az itt elszenvedett vízkára,⁴⁶ majd a jószágállománya eladása miatt – óriási szüksége volt. Kényszerhelyzetében elfogadta a felajánlott összeget, de csak azonnali kifizetés formájában – „minden anyagi erőmet összeszedtem, hogy az itteni lakást úgy ahogy kijavígtassam”, ráadásul nincs istálló és egyéb helyiségek.

Hegedűs Lajos 2822. legénységi, Túrkeve. 1877-ben született. 1941-ben lemondott 14 holdas túrkevei vitézi telkéről.⁴⁷ Áttelepülési helyül Andrásmező község (Tomislavci, Andrásvára) volt kijelölve, ám július 24-én Bajmokat említették a források.

Horváth Lajos 4174. legénységi, Túrkeve. 1886-ban született. 1941-ben lemondott 3 holdas túrkevei vitézi telkéről.⁴⁸ Andrásmező községben (Tomislavci, Andrásvára) telepedett le. Később áttelepült Bajmokra.

Kiss István 7017/I. legénységi, Törökszentmiklós. 1909-ben született. 10 hold vitézi telkéről mondott le. Istenes községben (Radivojevićevo, Istenvára) telepedett le.

O. Kovács János 99975. legénységi, Törökszentmiklós. 1892-ben született. Istenes községben (Radivojevićevo, Istenvára) telepedett le.

Kovács Lajos 9976. legénységi, Túrkeve. 1895-ben született. Nagyfénybe lett településre kijelölve.

Ladár Márton 6452. legénységi, Törökszentmiklós. 1896-ban született. Istenes községben (Radivojevićevo, Istenvára) telepedett le.

Lazányi István 9573. legénységi, Karcag. 1885-ben született. Nagyfénybe lett településre kijelölve, ám végül Bács-Szokolácon (Bácsandrászállás) telepedett le.

K. Nagy Lajos 9754. legénységi, Mezőtúr. 1886-ban született. Andrásmező községben (Tomislavci, Andrásvára) telepedett le. 75%-os hadirokkantsága miatt (és hogy fia még nem volt katona) május végén elutasították, június 17-én már utazott új lakhelyére.

Pintér Pál 7511. legénységi, Tiszakürt. 1892-ben született.

Réz Ferenc 2222. legénységi, Jászapáti. 1887-ben született. A veje tájékoztatása szerint 1941. május végén ideiglenesen Csantavéren telepedett le. Az összegző táblázatban piros ceruzával: Radivojevićevo.

Szücs Ferenc 665. legénységi, Tiszavárkony. 1889-ben született. Fia tájékoztatása szerint 1941 júniusában áttelepítették Istenes községből (Radivojevićevo, Istenvára) Nagyfénybe.

Vennes György 9460. legénységi, Karcag. 1891-ben született. Nagyfénybe lett településre kijelölve, ám végül Bács-Szokolácon (Bácsandrászállás) telepedett le.

M. kir. Honv. Állomásparancsnokság Szolnok. Nyilv. tart. szám 8.

Utazási igazolvány.

Magyar katonai igazgatás alatt álló területre ... **vitéz Szücs Kálmán**
-nak megengedem, hogy-re utazhasson és ott
 a honvédségnél
 kat. közig-nál
 meglátogathassa (letelepítési helyeül kijelölt
 hez **Nagyfény**
 községben tájékoztadják).
 Ez az igazolvány 1941 **június** hó 20.
 20-ig, egyszeri oda- és visszautazásra érvényes.
 Szolnok, 1941 **június** hó 16. n.
 P. R.
 állomásparancsnok.

MÁSODIK ETAP: 1941. SZEPTEMBER – 1942. MÁRCIUS

Milyen tanulságokat lehetett levonni az Délvidékre történő vitézi telepítés első üteméből? Egy 1941. szeptember 19-én született körlevél⁴⁹ szerint az áttelepülési lehetőség hirtelen és váratlanul érte a vitézi szerveket, továbbá maguk a vitézek sem álltak elég gyorsan rendelkezésre, így kedvező helyekről kiszorultak. Ennek következményeként a vitézi szervek – a további várható földszerzésekre való tekintettel (Baranya és Bánát jött szóba ekkor) – olajozottabb adminisztrációt vártak el minden résztvevőtől. Ez konkrétan azt jelentette, hogy az előző jelentkezések hatálytalanná válása miatt új összeírások készítésére hívta fel a vármegyét – külön szerepeltetve a Baranyába és külön a Bánátba áttelepülni kívánókat. Csak azokat várták, akik földműveléssel-gazdálkodással foglalkoznak, illetve vezetésre és példáuladásra alkalmasnak mutatkoznak. Az első etaphoz képest nem változott az az előírás, hogy az áttelepülési hely előzetes megtekintése nem lehetséges, és most is leszögezték, hogy aki „nem jelentkezik az áttelepülésre, máshol vitézi telekre nem számíthat”. A három hónapos határidő (1941. december 15.) valóban jelzi, hogy az Országos Vitézi Szék tanult az előző szakasz olykor kaotikus eredményéből.

A következő hetekben, hónapokban azonban csak csordogáltak a jelentkezések, jellemző inkább a jázsági alsó járás esete volt, ahonnan senki nem érdeklődött a vitézi telek megszerzése iránt. Nem meglepő tehát, hogy 1942. január elején újabb körlevelet⁵⁰ adott ki az Országos Vitézi Szék. Konkretizálták a betelepítendő helyeket: a Beremendtől délre lévő Zrínyi- és Horthy-telep, a Dárda község melletti Ughljes- (Ölyves) és Schweitzernica-telep (Örhely) volt az elsődleges cél, továbbá volt még néhány üres hely Magyarbólyon; felemelték az eddigi 15 holdas legénységi vitézi telekméretet 20 holdra; az első szakaszhoz hasonlóan a vitézi telek és épületek vételárát 47 év alatt kell törleszteni; 3 évi földadómentességet garantáltak; a telepeken volt iskola, a környék pedig jó felvevőpiacokkal rendelkezett. Ha azonban kérdés⁵¹ érkezett a telkekkel és a feltételekkel kapcsolatban, a korábbi szakaszhoz hasonlóan csak a bizonytalanságot érezhetjük. Például: „a telkek megváltási ára előttem is ismeretlen”, „hogy az egyes vitézi telkekhez milyen lakó és egyéb épületek tartoznak, azt nem tudom, az valószínűleg különböző”, a telepeknek „községtől, vasútállomástól és műúttól való távolsága előttem ismeretlen”, „az évi törlesztőrészlet nagyságát sem tudom”, a felszerelések értéke és fajtája „előre nem tudható”. Mindez nyilván nem erősítette a pályázók elköteleződését.

Nem hallgatták el a hátrányokat sem: a Dárda melletti két telep még nem volt kiürítve, sőt az ezekhez tartozó földek a folyó gazdasági évre haszonbérbe voltak adva. Ez azt jelentette, hogy hiába települnek át – a tervek szerint már április folyamán –, csak az épületeket, a belsőséget és a konyhakertet vehetik birtokba. A központi előírás szerint fel kellett hívni a vitézek figyelmét, hogy „áttelepülésükkel

családjuk és leszármazóik végleges boldogulásának alapját rakják le s ez olyan élet-cél, amelyért egy vitéz családfőnek nem szabad visszariadnia azoktól a nehézségektől, amelyek a megszokott környezetből való elszakadással és egy új gazdaság berendezésével járnak⁷.

További könnyítést jelentettek be 1942. január 17-én:⁵² immár fel lehetett venni a listákra a vitézi kérvényekkel még folyamatban lévőket, és azokat, akiknek a kis ezüst vitézségi érem kétszer, vagy a kis ezüst vitézségi érem egyszer és a Nemzetvédelmi kereszt kitüntetés a birtokukban volt.

A bő egy hónappal később született kimutatásban mindössze 12 név szerepel, ám az értékelésük szerint többet is alkalmatlannak minősítettek, pl. Csontos Lászlót (Karcag, 1941-ben is jelentkezett, de visszalépett): vitézi telke zár alatt, kölcsönrel és adóhátralékkal terhelve; Oláh Imrét (Dévaványa): vitézi telkéről lemondott, nagy adóhátraléka van; Perge Andrást (Karcag): ténylegesen szolgálg; Tóth R. Jánost (Jászfelsőszentgyörgy): határidőre nem tud áttelepülni. Három további vitéznél az „alkalmas” jelző szerepel, ám Fenyvesvölgyi György (Szolnok) hivatásos katona volt (állítása szerint az áttelepülés idejére nyugállományba kerül), Rác Sándornak (Mezőtúr) és Simon Lászlónak (Túrkeve) pedig hiányoztak a kitüntetési javaslatok. Maradtak öten, ám közülük négyen, P. Kovács András (Túrkeve), Kun Ignác (Törökszentmiklós), Kunhegyesi István (Kunhegyes) és Várhelyi István (Jászárokszállás) szerepeltek az 1943-as összeírásokban is.

Három észrevételt biztosan tehetünk a telepítések ezen szakaszához. Az első, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében érezhetően visszaesett a ténylegesen érdeklődő és jelentkező vitézek száma. Országosan jobb volt a helyzet, egy 1942. március 17-i körlevél szerint az áttelepítésre jelentkezett, már felavatott vitézek létszáma mintegy háromszorosa volt a betöltendő vitézi telkek számának.⁵³ A második, hogy a települések vitézi vezetői – a teljesítési kényszer miatt – már olyanokat is felterjesztettek, akikről vélhetően előre tudták, hogy nem fognak megfelelni. Mezőtúron az alábbi négy nevet terjesztették elő: Cs. Gábor: „szülei 50 évig vadházasságban éltek, tudomásom szerint erkölcsi bizonyítványt felesége részére nem tud megfelelőt mellékelni”; F. Zsigmond „gyermeke nincs. Az italt szereti”; L. Mihály „állandó foglalkozása cigányzenész, felesége törvénytelen származású s így ezen vonatkozásban keresztlevelet csatolni nem tud”; N. István „az 1920-25-ös években egy ízben becsületsértésért, egy ízben pedig súlyos testi sértésért jogerősen elítélt. Előadásából az tűnik ki, hogy mindkét esetben jogosan járt el, mert akit »gazembernek« nevezett csakugyan nem volt Catói jellem, az a szerb származású ember pedig, akit a törökszentmiklói vásáron ostornyéllal tettelegesen bántalmazott, állítólag a magyarokat szidta.”⁵⁴ A harmadik, hogy növekedett azoknak a száma, akik a településükhöz közeli „zsidóbirtokok”-ból szerettek volna földhöz jutni.⁵⁵

3. ETAP: 1943. SZEPTEMBER

Bár az Országos Vitézi Szék 1942 nyarán pályázatot hirdetett a Dél-Bácskában fekvő Palánka és a Dél-Baranyában található Bolmány és Kácsfalu községeihez tartozó Horthy-telep, Zornica és Brod pusztán létesített vitézi telepeken mintegy 35 vitézi telek betöltésére, pályázat ezekre nem érkezett.⁵⁶

Az 1943. szeptember 6-án kibocsátott központi rendeletre⁵⁷ viszont igen: az Országos Vitézi Szék ebben arról tájékoztatott, hogy egységes határ menti vitézi településsé alakítja a Vajszka község közelében található Vitézfalut, illetve a most megkapott 100 telephézből álló területet. Az új építésű házakhoz kb. 20 holdnyi telek tartozott.

A megkeresettek többsége nem kívánt élni az áttelepülési lehetőséggel: „nagyon messzi van”, „feleségem szívgyengesége miatt az arra való levegő részére nagyon káros hatással lenne”, „már 55 éves és törődött ember vagyok”, „nyugdíjogosultságomat elveszíteném”, „édesanyám se hajlandó elmenni”, „80 éves apámat nem hagyom itthon”, „talán itthon is kapok zsidó birtokból”. Aki ment volna, azt vagy alkalmatlannak minősítették (B. Bélát „nem tartom alkalmasnak. Az az ember, aki több időt tölt a korcsmában, mint a munkahelyén, az nem mehet a nemzetiségek lakta vidékre, mert ott csak mutatványos lenne belőle. Másokkal dolgoztatna, mint itthon.”), vagy nem felelt meg bizonyos feltételeknek (gyermektelen, nem volt kijelölt várományosa). Így állt elő az a helyzet, hogy szeptember 24-én az összegző névsor mindössze hat nevet tartalmazott, de közülük négy valójában nem volt alkalmas, katonai szolgálatát töltötte, vagy zsidóbirtokra várt.

A tiszai közép járás vitézeinek hadnagya az alábbiakban találta meg a jelentkezések visszaesésére az okot: „A vitézek magatartásából arra lehet következtetni, hogy a jelenlegi féktelen propaganda, mely megfélemlíteni kíván mindenkit, hogy behódoljon, vagy legalább is semmit sem tegyen, ami a baloldal érdekeit zavarja, igen nagy hatással van rájuk. Mindenki attól tart, hogy a szerbek az angoloktól visszakapják a Bácskát, sőt azon felül is még nagy területeket és abban az esetben ők földönfutókká lesznek. Hiba, hogy a mi részünkről csak egyesek részéről és csak egyesekkel szemben lehet az ellenérveket felsorakoztatni és az embereket felvilágosítani. Tömegek felvilágosítása, bátorítása, az áldozatkészség fokozása, a győzelemben való feltétlen hitnek felébresztése és ébrentartása teljesen hiányzik. Az ellenpropagandának tág tere nyílik a destruálásra, a megfélemlítésre, a kishitűség felkeltésére és a lapulásnak plauzibilis erkölcsi alapokra való helyezésére.”⁵⁸

EPILÓGUS

Az első telepítésben a Délvidéken letelepült Hegedűs Lajos (Túrkeve) Bajmok határában, Hadikújfaluban kezdett új életet családjával és korábbi földijével, Horváth Lajossal és annak családjával. Az Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottságának kérdőívében⁵⁹ Hegedűs felsorolta, hogy mit tudott magával vinni menekülésükkor, és mit kellett hátrahagynia. Bár a telek termőképességéről és háza állapotáról nem ír, így is jó képet ad gazdasága állapotáról. „1944 október 8 ikán⁶⁰ Horvát Lajos telepvezetőm utasítása fojtán Bajmokról el menekültünk. És út közben A János-halmi hat[á]rban A Vén Antal-tanyáján voltunk 1945 Márczius 10 ig meg huzódva. A menekülés alkalmával el hozot ingóságok a következők voltak 2 ló 1 kocsi 1 pár hám 1 tehén, toll ruha neműek Konyha felszerelések és a szükséges élelem! Az ott maradot jószág állomány 1 drb 1 éves üsző borju 1 2éves hasas üsző, 4 drb hasas kocza 5 drb 8 hónapos sertés és 1 drb 180 kilós hizó sertés, 13 drb kacsa 200 drb tyuk és csirke félek! Gazdasági sze[r]szá[m]ok! egy vas eke 1 rög törő borona 1 négyes tagu búza borona 1 eke kapa 1 henger. És végül az összes kézi szerszámok otan maradtak!”

Horváth jóval lakonikusabban számolt be veszteségéről: „1944. okt. 9-én kénytelen voltam a telket minden élő és holt felszerelési tárgyaival együtt lehagyni, így azóta kezeléséből kiesett és szerb tulajdonosa használja a telket.”⁶¹

Mindketten hazatértek Túrkevére.

JEGYZETEK

- 1 Horváth Csaba – Lengyel Ferenc: *A délvidéki hadművelet, 1941. április*. Budapest, [2003]
- 2 A teljesség igénye nélkül: A. Saji Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. (a továbbiakban: A. Saji 2004.); Merk Zsuzsa: *A délvidéki Fogadjiisten benépesülése (1941–1944)*. In: Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve. 16. Kecskemét, 1999. 211–244.; Vincze Gábor: *A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944)*. In: Pro Minoritate, 2001/Ősz. 141–187. (a továbbiakban: Vincze 2001.); Valastyán Balázs: *Magyar földbirtok- és telepítéspolitikája a visszacsatolt Bácskában (1941–1944)*. Doktori (PhD) értekezés. Szeged, 2019.
- 3 Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Vitézi Székének iratai: HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. Délvidéki településre jelentkezők gyűjtője, 65/msz.1942. Délbaranyába áttelepülés és 2007/msz.1943. Délbácskai telepítés 1943 őszén. (a továbbiakban csak a jelzetet közöljük)
- 4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Földművelésügyi Minisztériumi Levéltára, Általános iratok: HU-MNL-OL-K184
- 5 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium Levéltára, Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottsága: HM HIM-HL-VIII.9.
- 6 Lőrinc Péter: *Harcban a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája (1941–1944)*. Budapest, 1977. 210.
- 7 A témában lásd: Vitéz Várady Károly: *A vitézi rend története*. In: Vitézek albuma. Budapest, 1939. 17–21.; Tiszabeői Hellebronth Kálmán: *Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve 1920–1941*. H.n. 2013., különösen: 9–89.; Tátrai Szilárd: *A Vitézi Rend első évtizedének története*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1997/1. 49–83. (a továbbiakban: Tátrai 1997.); Uő: *A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2000/1. 35–78. (a továbbiakban: Tátrai 2000.); Négyesy László: *A Vitézi Rendről. I*. In: Zounuk 14. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. Szolnok, 1999. 163–194.; Uő: *A Vitézi Rendről II*. In: Zounuk 15. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 15. Szolnok, 2000. 187–268.; Kerepeszki Róbert: *A Vitézi Rend 1920–1945*. Máriabesnyő, 2013.; Tóth Marcell: *A Vitézi Rend és a földkérdés – Szeged környéki példákon keresztül*. In: Sipos József-élmékkötet. Szeged, 2023. 249–261.
- 8 Magyarországi Rendelet Tára 1920. Budapest, 1920. 393–399.
- 9 A m. kir. belügyminiszter 1920. évi 9200. eln. számú körrendelete a vitézi telkekre való jelentkezésről; A m. kir. belügyminiszter 1920. évi 85 898. számú körrendelete a vitézi telek elnyerésére való jelentkezésről; A m. kir. igazságügyminiszter 1920. évi 40 000. számú rendelete a vitéztelekekről szóló 6.650/1920. M. E. számú rendelet végrehajtásához szükséges részletes szabályok megállapításáról. In: Magyarországi Rendelet Tára 1920. Budapest, 1920. 795–797. és 886–895.
- 10 Szentesi Tóth Kálmán: *Karcag R. T. város polgármesterei*. Karcag, 1928. 114–117.
- 11 Gróf Teleki Mihály: *A vitézek gazdasági megerősítése nemzeti érdek*. In: Vitézek Lapja, 1940. október 11. 1.
- 12 Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében az alábbi adományozások történtek 1920 és 1921 folyamán: Túrkevei Közbirtokosság 122 hold 805 négyszögöl, Karcag 100 hold, Nemes János 100 hold, Almásy Imre 88 hold 717 négyszögöl, Almásy Dénes 80 hold, Fáy László 30 hold, Kövér János 26 hold 1183 négyszögöl, Hajdu József 20 hold 1516 négyszögöl, Bolza József 20 hold 469 négyszögöl, Sváb Gyula 17 hold 800 négyszögöl, Baghy Gyula 17 hold, Domonkos Mihályné 15 hold, Gorove László 15 hold, Jászberényi Redemptus Közbirtokosság 9 hold 133 négyszögöl, Keszlerffy Jánosné 6 hold 939 négyszögöl, Kenéz Sándor 3 hold 716 négyszögöl, Jászberény 913 négyszögöl. Forrás: HU-MNL-JNSZVL IX.250. Birtoklapok.
- 13 A vitézi telkek számos típusa ismert: pl. ingyenes, saját alapítású, vagyonváltságos, megváltásos, bérföld, vásárolt, telepítési, zsidóbirtokokból származó.
- 14 Tátrai Szilárd szerint a húszas évek folyamán a „Vitézi Rend tagjainak csak töredéke jutott vitézi telekhez”. 1941-ben a vitézek létszáma 23 049, a „birtokbalehelyezett” vitézek száma 5378 (627 tiszt és 4751 legénység) fő volt. Tátrai 1997. 67. 1940. december 8-i állapotok Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében: 371 vitéz (91 tiszt,

- 280 legénység, várományosok száma: 28 és 120). HU-MNL-JNSZVL IX.250. Állományban lévő vitézek kimutatása, 1940–1944. 1943. február 18-án tartott előadásában az ügyvezető vitézi törzskapitány, vitéz Igmándy-Hegyessy Géza azt állította, hogy a tisztí vitézek 10, a földműves legénységi vitézek 76%-a kapott telket. Vitéz Igmándy-Hegyessy Géza ügyvezető vitézi törzskapitány előadása a Magyar Élet Pártja február hó 18-i értekezletén. In: Vitézek Lapja, 1943. február 27. 1–2.
- 15 1936. évi XXVII. törvénycikk a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről 46.§ (1) A törvények szövege: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>
- 16 Általános tájékoztatás és jelentkezési felhívás az Országos Vitézi Szék 1939–40. évi telepítéseire. In: Vitézek Lapja, 1939. május 1. 1–2.
- 17 Az eredeti koncepció nem ez volt. Az ügyvezető vitézi törzskapitány, vitéz Igmándy-Hegyessy Géza a budapesti Rendházban tartott előadásában (1938. október 24.) kiemelte, hogy „[a]kár telepítés, akár felajánlás, vagy szabadkézből történt vásárlások útján jutnak vitézi telkek birtokunkba, azokat elsősorban az ott lakó új rendtagok, vagy annakidején onnan száműzött régi rendtagok fogják megkapni. Nincs arra szükségünk, hogy a csonka hazából telepítsünk oda vitézeket (...)” (Kiemelés az eredetiben) Az ügyvezető törzskapitány hatalmas, irányelveket megszabó előadása a vitézek társadalma számára. In: Vitézek Lapja, 1938. november 1. 1–3. Idézet: 2.
- 18 Az adatok az 1943. február 18-i állapotokat tükröznék. Vitéz Igmándy-Hegyessy Géza ügyvezető vitézi törzskapitány előadása a Magyar Élet Pártja február hó 18-i értekezletén. In: Vitézek Lapja, 1943. február 27. 1–2. Adatok: 2.
- 19 Csósz László: *Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása*. In: A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. (Szerk.): Molnár Judit. Budapest, 2005. 176–192. Idézet: 176. (a továbbiakban: Csósz 2005.)
- 20 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.
- 21 1942. évi XV. törvénycikk a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanaiuk átengedéséről.
- 22 Vitéz Igmándy-Hegyessy Géza ügyvezető vitézi törzskapitány előadása a Magyar Élet Pártja február hó 18-i értekezletén. In: Vitézek Lapja, 1943. február 27. 1–2. Idézet: 2.
- 23 Az Országos Vitézi Szék rendelkezése alá kerülő zsidó-ingatlanokból vitézi telkek alakítása. In: Vitézek Lapja, 1942. október 10. 1.; Vitéz Igmándy-Hegyessy Géza ügyvezető vitézi törzskapitány előadása a Magyar Élet Pártja február hó 18-i értekezletén. In: Vitézek Lapja, 1943. február 27. 1–2. A törvény magyarázata: 2. A Vitézek Lapja 1942. október 31-től folyamatosan közzétette az igényelhető zsidóbirtokok listáját „Folytatólagos tájékoztató a zsidó ingatlanokból létesített vitézi telkekről” címmel. A törvényről lásd Csósz 2005.; Tátrai 2000. 53–56. és Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944*. Budapest, 2017. 482–490.
- 24 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Vitézi Szék körlevele, 1941. május 8. 1206/1941.
- 25 A Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság II. számú tájékoztatója szerint a dobrovoljácok „a világháború folyamán 1918. évi november 5.-ig bezárólag önként léptek be a szerb, vagy a montenegrói hadraregbe ott a világháború befejezéséig szolgálatot teljesítettek. Dobrovoljácok voltak azok is, akik az 1912–18 november 5.-ig terjedő időben önként katonai szolgálatot vállaltak.” A világháború után ingyenes földjuttatásban részesültek. Kiutasításuk/internálásuk után az általuk elfoglalt kb. 53 000 kataszteri holdnyi terület (a zárt községi telepeket) használta fel a magyar állam a bukovinai székelyek, a horvátországi, boszniai magyarok, illetve vitézek földhöz juttatására. A földbirtokpolitikát részletesen elemezte dr. vitéz Kovács Elemér táblabíró, miniszteri kiküldött 1941. május 7-i beszámolójában. In: HU-MNL-OL-K184-6447-116414
- 26 Nemcsak vitézeket vártak a Délvidékre. A Földművelésügyi Minisztérium kezelésében lévő földekre csaknem 30, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei igénylő jelentkezett 1941 és 1942 folyamán. HU-MNL-OL-K184-6047/6445/6446/6447 Vesd össze: Merk Zsuzsa: *Telepítések a Bácskában (1919–1945)*. In: Ezer év a Duna-Tisza közén. A kecskeméti Katona József Múzeum közleményei 10. Kecskemét, 2001. 139–144. Különösen: 142.

- 27 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. A Szegedi Vitézi Kirendeltség körlevele, 1941. május 10. 1/1941.
- 28 A telepítésekhez: A. Sajti 2004. 210–219.; Vincze 2001.
- 29 Az áttelepítésről: L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Budapest, 2013. 145–146. Merk Zsuzsa szerint a bukovinai székelyek letelepítése a Délvidékre „elhamarkodott, felelőtlen döntés” volt. Lásd Merk Zsuzsa: *Bukovinai székelyek a Délvidéken (1941–1944)*. In: Migráció és település a Duna-Tisza közén 2. (Szerk.): Juhász Antal. Szeged, 1997. 179–190. Idézet: 187. A témában fontos kortárs összefoglalók: Csuka Zoltán: *Bukovinai székely-magyarok a bácskai telepesfalvakban*. In: Kisebbségi Körlevél, 1941. szeptember. 311–322.; Gombos György: *Bukovinai székelyek letelepítése Bácskában*. In: Láthatár, 1941/8. 189–194.; Szabados Mihály: *Egy telepítés tanulságai*. In: Magyar Szemle, 1941. szeptember. XLI. kötet, 3. szám 169–181.
- 30 Bonczos Miklós és Kovács Elemér vezetésével 1941 őszén számos országgyűlési képviselő látogatta meg a Bácskában létesített székely telepeket. Az itt elhangzottak szerint ekkor 323 vitéz család települt már le 1535 fővel. In: Felvidéki Ujság, 1941. október 2. 4. Új honalapítás Bácskában. A Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztoság záró jelentése (1941. december 19.) 481 vitézi családról számolt be 2325 fővel. In: Lőrinc 1977, 183–184. Az ugyanezen a napon (december 19.) megalakult Bács-Bodrog Vármegyei Vitézi Szék alakuló ülésén elhangzottak szerint „350 vitézi családot telepítettek le eddig a Délvidéken.” In: Délvidék, 1941. december 21. 7. A Kormányzó Úr képviselőjének jelenlétében alakult meg Zomborban Bács-Bodrog vármegye Vitézi Széke.
- 31 Magyarországi Rendeleték Tára 1941. Budapest, 1942. 1865–1869. A rendelet végrehajtásának kritikája: Steuer György ny. államtitkár emlékirata. In: HU-MNL-OL-K184-6925-86254 Egy rövid idézet: „A délbácskai föld-birtokrendezéssel kapcsolatban az (...) igen súlyos panaszokat sajnos még mindig nem orvosolták és azok úgy a magyarokat, mint pedig a szentistváni népeket állandóan forradalmasítják.”
- 32 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Vitézi Szék körlevele, 1941. május 14. 1244/msz.1941.
- 33 A felkért vitézek változatos indokokkal utasításították el a Délvidéki lehetőséget: Kádár János, Tiszaszentimre: „tiszaszentimrén vannak zsidó birtokok (...) az zsidó birtokból elválálnék százholdat”; Makk Ferenc, Nagykőrű: „felkérdeztem a családot de semi áron nem hajlandók el mení aszt mondják ők nem mennek azok közé a vad szerbek közé”; Nagy Illés, Jászfényszaru: „a feleségem igen beteges és a fíjam meg szintén mán második eve hogy katoná”; D. Kiss László, Kisújszállás: „anyagi és családi körülményei Kisújszálláshoz kötik”; Kurucz János, Kisújszállás: „állandóan beteges, gyomorbajos, könnyen szédül”; Vincze Mihály, Jászsalsószentgyörgy: „feleségem sem mutat hajlandóságot, szüleitől oly messzi idegenbe való elköltöztetésre”. Voltak olyanok is, akiket küldtek volna, de nem mentek. Kovács András tiszaderzsi és Vizi Lajos tiszaszentimrei vitézek ellentétben álltak a közigazgatási hatóságokkal és csendőrséggel, ezért áttelepítésüket „feltétlenül kívánatos”-nak tartották, de „nem a csángó telepesek közé, hanem zárt vitézi telepre”. HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941.
- 34 Ilyés Sándor telkének állapotát így jellemezte a település vitézi hadnagya: „Az ingatlan évi jövedelme még az évi közterheket se biztosította, úgy annyira, hogy kezdettől fogva a telek majdnem mindig zár alatt van, sőt, annyi se termett, hogy fedezte volna a haszonbérletnek az évi haszonbért.” HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. Fodor Béla jelentése, 1941. június 5.
- 35 Várhelyit elutasították: „áttelepülésre nem jön tekintetbe, mert nem valószínű, hogy olyan alacsony megváltási árat állapítsanak meg, amit 4-5 év alatt ki tudna fizetni. Viszont az áttelepülők különleges feltételeket nem szabhatnak”. HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. Várhelyi levele és az 1941. május 26-án született válasz.
- 36 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Vitézi Szék körlevele, 1941. május 17. 1264/msz.1941.
- 37 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. A Szegedi Kitelepítési Kirendeltség értesítője, 1941. május 22. 14/1941.
- 38 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Vitézi Széke és az Újvidéki Országos Telepítési Kormánybiztoság Vitézi Kirendeltség levelezéséből, 1941. május-június.
- 39 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. Budapesti osztályvezető levele a Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Vitézi Széknek, majd körlevél a vitézi hadnagyoknak. 1305/msz.1941. 1941. május 23. és 1941. május 28.
- 40 Az állapotokat jól mutatja az alábbi részlet az 1941. évre való visszatekintőből: „Igen sok vitézi házban hiányoznak az ajtók-ablakok, mert nem lehetett mindent egyszerre megcsinálni. Az ősze és esőzsekre való tekintettel

- tehát rohamlépésben arról is kellett gondoskodni, hogy ajtókat, ablakokat csináltassanak és hogy azokra üveg is kerüljön. Ezek a munkálatok újabb, igen tekintélyes összeget emésztettek fel. (...) Némely telepen utakat kell építeni, hogy a tanyai iskolába járó vitézi sarj apraja iskolalátogatási kötelezettségének akadálytalanul eleget tehesen.” *Vitézi telepítések Bácskában*. In: *Vitézek Lapja*, 1941. december 27. 1–2. Idézet: 1.
- 41 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. Szolnok Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Vitézi Széke a tiszai közép járás vitézi hadnagyának, 1305/msz.1941. 1941. május 26.
- 42 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. Karcag város járási vitézi hadnagya, 47/1941. 1941. július 24.
- 43 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 1241/1941. Összegző táblázat az áttelepített vitézekről, 1941. július 10.
- 44 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 265/msz.1942. Túrkevei lemondott telkek ügye
- 45 Uo.
- 46 Németh Kálmán bácsjózseffalvi plébános egyik levelében (1942. április 20.) így írta le a helyzetet: „Józseffalva az egyetlen telep a bácskai székely faluk között, amelyik különösen szenved a talajvizektől, a vadvizektől. Mélyen fekszik és a talajvíz miatt úgy összeomlottak a házak, hogy alig van olyan ház, amelyikkel baj ne lett volna.” Közreadja: Seres Attila: *Bukovinai székelyek a Bácskában 1941–1944. Iratok a Szent László Társulat levéltárából*. In: *Limes*, 2009/3. 155–176. Idézet: 163.
- 47 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 265/msz.1942.
- 48 Uo.
- 49 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 65/msz.1942. Délbaranyába áttelepülés. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Vitézi Szék körlevele, 1941. szeptember 19. 2232/msz.1941.
- 50 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 65/msz.1942. Az Országos Vitézi szék körlevele valamennyi Törzs- és Vármegyei Vitézi Széknek. 150/1. II.T.1942. 1942. január 7.
- 51 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 65/msz.1942. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Vitézi Szék válasza Kunhegyesi Istvánnak, 190/msz.1942.1942. január 24.
- 52 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 65/msz.1942. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Vitézi Szék körlevele, 1942. január 17.
- 53 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 65/msz.1942. Az Országos Vitézi szék körlevele valamennyi Vármegyei Vitézi Széknek. Országos Vitézi Szék, 150/84. II.T.1942. 1942. március 17. Tárgy: Délbaranyai telepítésre jelentkeztek kiválasztása.
- 54 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 65/msz.1942. Mezőtúr Megyei Város Vitézi Hadnagyának jelentése, 6/1942. 1942. január 19.
- 55 Csósz László szerint a zsidó birtokok hatalmas mennyiségéről szóló hírek sokakban irreális elvárásokat keltettek. In: Csósz 2005. 191.
- 56 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 65/msz.1942. Az Országos Vitézi szék körlevele valamennyi Vármegyei Vitézi Széknek. Országos Vitézi Szék, 150/402. II.T.1942. 1942. július 3. A palánkai telepről bővebben: HU-MNL-OL-K184-6926-588361
- 57 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 2007/msz.1943. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Vitézi Szék körlevele, 1943. szeptember 6.
- 58 HU-MNL-JNSZML-IX.250. 2007/msz.1943. A tiszai közép járás vitézi hadnagyának jelentése, 1943. szeptember 15. 55/msz.1943.
- 59 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium Levéltára, Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottsága: HM HIM-HL-VIII.9. 1371.d. Hegedűs Lajos.
- 60 Az 1944-es eseményekhez lásd: Albert Gábor: *Emelt fővel*. Budapest, 1983. 362–389.; Ösy-Oberding József: *A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon*. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1967/1–2. 183–192.; *Impériumváltás a Vajdaságban (1944). Promena imperije u Vojvodini 1944 godine*. In: *Dél-Alföldi évszázadok* 28. Szege-Zenta, 2010.
- 61 HM HIM-HL-VIII.9. 1372.d. Horváth Lajos.